

Mirjana Popović

Proces uključivanja žena u sistem obrazovanja u Crnoj Gori

Veliki broj stranaca, putopisaca koji su putovali i boravili u Crnoj Gori kada je u pitanju slika žene i njen položaj u društvu nose gotovo identičnu impresiju. Rođenje ženskog djeteta u Staroj Crnoj Gori tretiralo se kao nesreća. „Kada bi se rodila kćer u Crmničkoj nahiji ljudi bi govorili „rodila nam se zmija“. U Kučima, slično kao i u ostalim plemenima njeno rođenje donosilo je domu njenih roditelja žalost. U takvim prilikama govorili su za onoga kome se rodila „nastala mu je tamnica“. Odomaćena poslovična izreka „ne valjaš koliko đevojčica“ iskazivala je položaj ženskog stvorenja. Posebno je bio nesrećan otac što mu se nije rodio sin, pa se izvinjavao što mu se rodila kćer. Jadno i čemerno su se osjećale njihove majke kao da su napravile nekakav grijeh“ (B. Čelebić; 25: 2002).

Ništa drugačije nije bilo raspoloženje ni kada je u pitanju rođenje ženskog djeteta u kraljevskoj porodici. Francuski diplomata Kanten de Mongaskon u pismu Ministarstvu spoljnih poslova Francuske 5. maja 1881. zabilježio je: „Crnogorska knjeginja Milena je 22. prošlog mjeseca srećno rodila kćerku. Čast mi je u prilogu dostaviti Vašoj Ekselenciji kopiju pisma kojim je ministar inostranih poslova obavjestio diplomatski kor o porođaju. Ženski pol nije mnogo cijenjen u Crnoj Gori da bi rođenje jedne princeze bilo predmet službenog saopštenja vladarima i šefovima republika“ (D. Lekić; 225:1985.).

„U tradiciji i jeziku našeg naroda je teško naći reči ženskog roda koje su označavale one koji su „učili knjigu“ ili se školovali. Reč „đak“ je muškog roda, proistekla je iz manastirskog vaspitanja (dijak, đakon). I za učenika prvog razreda postojao je naziv „novak“ takođe muškog roda. Slično je i sa starim nazivom za učitelja – daskol, koji je korišćen u južnim krajevima i koji je grčkog porekla (*didaskein, didaskalos* – poučavati, poučavatelj) a termin „učenica“ je karakterističan za ovaj sadašnji vek“ (N. Trnavac; 55:1998.).

Čovjek je od iskona iskazivao jaku vjeru u oslobađajuću ulogu obrazovanja. Evolucioni hod koji se odnosio na dimenziju emancipacije žene u ovom dijelu društvenog sistema tekao je veoma sporo, naročito kada je riječ o visokom obrazovanju i mjestu žene na univerzitetu, i u nauci bilo da je riječ vrijednosnom ili formalnom aspektu tretiranja ove problematike. Kada je riječ o obrazovanju, žene su uvijek držane po strani. Proces obrazovanja kao neraskidivi dio javnog prostora za njih je hiljadama godina bio nepoznanica (od antičke Grčke, Rima, srednjeg vijeka). Čak i poslije francuske revolucije i faze prosvjetiteljstva, kada je riječ o obrazovanju žena ništa se suštinski nije promijenilo. Patrijarhalna struktura društva i porodice generalno, ženu je onemogućavala u sticanju drugačijeg iskustva od onoga koje živi neposredno u porodičnom okruženju. U predindustrijskim društvima samo je mali broj žena (i to onih koje su pripadale višim društvenim slojevima) mogao „pobjeći“ iz porodičnog u neki kvalitativno drugačiji društveni prostor, kao što je na primjer obrazovanje. Ako su se i dešavali ovakvi slučajevi „bijega“, oni su bili usamljeni i nijesu se mogli objasniti kao posljedica razaranja patrijarhalnog sistema i formiranja centra oko kojeg bi se koncentrisalo žensko iskustvo stečeno van porodice (V. Katunarić, A.Milić).

O potrebi obrazovanja žena najglasnije se progovorilo u doba renesanse i tokom reformatorskog pokreta. Međutim i ti najglasniji pojedinci koji su isticali potrebu da se žena uključi u proces obrazovanja bili su omeđeni duhom vremena u kojem su živjeli jer ni oni nijesu zaboravljali da u prvi plan istaknu sljedeće činjenice: da je obrazovanje u stvari put kojim se žena može osloboditi njene prirode i biologijom datih nedostataka (Ž. L. Vive) ili da žena može da se obrazuje, ali u ograničenoj mjeri i u onim formama koje ne bi dovele u pitanje patrijarhalnu strukturu porodice. Uprkos tome što je 1673. izašla rasprava F. P. De la Bara *O jednakosti polova*, još uvijek su bili su glasni zahtjevi da se obrazovni programi prilagode „ženskoj prirodi“. Prosvjetitelji postaju svjesni činjenice da žene imaju primarnu ulogu u

obrazovanju djece, budućih muškaraca i njihov stav o obrazovanju žena najeksplicitnije iznosi Ž. Ž. Ruso u *Emilu* (1762) ističući da žene treba obrazovati da bi što bolje zadovoljile potrebe muškaraca, bilo kao njihove supruge ili kao majke njihove djece. Međutim, ističe Ruso proces obrazovanja žena treba sprovoditi u kućama i po posebnim programima. Istina je da je formiranje posebnih škola za žene bilo od izuzetnog značaja za sam proces uvođenja žena u obrazovni sistem jednog društva, ali ne smijemo zanemariti ni činjenicu da su ideje takvog tipa i dalje podržavale i održavale ideju zasebnosti, različitosti žene u odnosu na muškarca.

Od kada je nastala škola kao institucija „polna segregacija“ unutar učeničke, ali i učiteljske i nastavničke populacije je jedna od njenih najbitnijih karakteristika ističe N. Trnavac. Po njegovom mišljenju škola, sfera obrazovanja uopšte je bila namijenjena muškom dijelu populacije, dok u procesu školovanja ženske djece, istorijski posmatrano, on prepoznaje nekoliko etapa: od njihovog vaspitanja u domaćinstvu i angažovanja privatnih učitelja, preko njihovog školovanja u manastirima i samostanima, kroz otvaranje posebnih instituta, ženskih škola u okviru javnog školskog sistema, zatim stvaranje posebnih esnafskih škola za zanate i praktične vještine, do uvođenja mješovitih škola i zajedničkog školovanja u istim odjeljenjima, ali u posebnim klupama i na kraju onog što imamo danas, a definiše se kao potpuno poštovanje principa koedukacije.

Ako se ima u vidu predhodno rečeno, onda je sasvim jasno zašto školovanje žena u Crnoj Gori nema dugu tradiciju. Prvi pomen o školovanju ženske djece nalazimo 1867. godine, kada je Jelena Vicković na Cetinju u neinstitucionalnoj formi okupljala djevojčice i opismenjavala ih. Prva privatna škola za djevojčice otvorena je 1872. na Cetinju, da bi dvije godine kasnije pretvorena u državnu osnovnu školu za obrazovanje ženske djece. U Crnoj Gori je u ukupnom broju učenika 1875. godine bilo zastupljeno 4.5% ženske djece, a od 62 učitelja samo je bila jedna učiteljica (P. Vojvodić;119:1985.). Druga ženska škola otvorena je u Podgorici 1888. godine (Popović), a treća u Baru 1901. godine (*Glas Crnogorca*, br. 46, 1901.)

Iz najstarijih školskih propisa donijetih 1870. godine i „*Pravila o dužnostima kapetana, mjesnih školskih nadzornika i učitelja narodnih osnovnih škola*“ iz 1878. jasno se vidi da je roditeljima ostavljeno na volju hoće li slati žensku djecu u škole. Tek od 1914. godine zakonom biva uređena obaveza školovanja ženske djece izjednačena sa školovanjem muške. Zakonom je rečeno „da je nastava obavezna za svu djecu oba pola do navršetka 15 godina“ (Zakon o izmjenama i dopunama zakona o narodnim školama u Knjaževini Crnoj Gori, Cetinje 1914.). Za roditelje i staratelje koji su izbjegavali upis i redovno slanje djece u školu bile su propisane oštre zakonske sankcije, koje su se u praksi rijetko primjenjivale što se može i razumjeti imajući u vidu opšte siromaštvo države.

Momenat koji u kulturnoj i prosvjetnoj istoriji Crne Gore zaslužuje posebnu pažnju jeste osnivanje Đevojačkog instituta Carice Marije 1869. na Cetinju. Đevojački institut ili Ženski institut je prva ženska srednja škola u Crnoj Gori. „Najstariji podaci o Đevojačkom institutu mogu se naći u *Orliću* za 1870. godinu. Tu se kaže da je na Cetinju otvoren...“u tečaju minolog ljeta“ Zavod za žensku djecu, u kojem je bilo „12 nježnih crnogorskih djevojaka“. Znači sudeći po ovom izvoru, iako je Institut prema prvom Ustavu imao obavezu da primi 24 učenice, zbog neshvatanja značaja školovanja ženske djece, u prvoj generaciji ovu školu je pohađalo svega 12 učenica, koje su sticale osnovnu pismenost, a imale su 9 i više godina.“ (M.Bulatović, 195: 2004). Treba naglasiti da u to vrijeme u Crnoj Gori nije bilo posebne škole za djevojčice, a u muške osnovne škole su ih nerado primali, (tek je 1874. u cetinjsku školu upisano 12 djevojčica), pa je u takvim uslovima Institut u početku imao i ulogu osnovne škole, jer većina upisanih učenica nije znala ni da čita, ni da piše.

Kao i Bogoslovija i Institut je osnovan zahvaljujući novčanoj, ali i kadrovskoj pomoći Rusije. Sve četiri upraviteljice Instituta bile iz Rusije i one su po P. Rovinskom imale ogromno pedagoško iskustvo koje su sticale radeći po sličnim institucijama u Bugarskoj i Rusiji to su bile: Nadežda P Pacevič, Natalija LJ.

Mesaroš, Julija A. Lopuhina, Sofija P. Mertvago. Đevojački Institut je prve tri godine radio u Biljardi u kojoj je bila smještena i Bogoslovija. „Smještaj dvije škole pod istim krovom – jedne isključivo muške i druge isključivo ženske, u neposredno susjednim prostorijama, u zgradi koja nije razdijeljena ni visokim zidovima, niti bravama, niti lokotovima mogao je u najmanju ruku izgledao „čudnovat“ konstatuje u to vrijeme prvi istoričar crnogorskog školstva M. Kostić (D. Martinović;158:1980.).

Prema programu Instituta i Ustavu škole cilj njegovog postojanja bio je „da se u vaspitanica ukorijeni tvrda vjera, krotost, ljubav ka otačastvu i k poretku, da bi kasnije kao dobre matere, same mogle dati prvo dobro vaspitanje svojo djeci, a uz to da se same prigotove za učiteljke osnovnih škola“ (D. Martinović;157:1980.). Misija Instituta je prije svega bila da vaspitanice pripremi za porodični život, a tek se na drugom mjestu važnost pridavala mogućnostima njihovog uticaja na sredinu u kojoj su živjele i na mogućnost njihovog daljeg školovanja. Samo mali broj vaspitanica se opredjeljivao za poziv učiteljice, između ostalog iz zbog toga što su poticale iz imućnih porodica, a i udajom su sticale visoke pozicije u društvu. „Potrebno je navesti da su se neke Hercegovke i Dalmatinke, koje su završile ovaj Institut ogledale u literaturi – objavljivale su originalne i prevodilačke radove (Divna Veković je prvi prevodilac *Gorskog vijenca* na francuski jezik 1916.), dok su druge završile visoke škole u Rusiji, jedna Dubrovčanka je završila filologiju, a jedna Ljubljanačanka medicinu, dok su dvije Albanke postale učiteljice“ (P. A. Rovinski; 56:2000.). *Glas Crnogorca* iz 1910 je donio vijest da je jedna bivša učenica Instituta Eleonora Jenko iz Ljubljane završila sa odličnom uspjehom Ženski medicinski institut u Petrogradu (1907.), a Zorka Bubalo iz Dubrovnika pedagoške kurseve Pavlovskog instituta u Sankt Peterburgu (G. C XXXIX/1910, br 6. str.2.). Predmeti koji su se izučavali na Institutu bili su: srpski, ruski i francuski jezik, matematika, geografija, istorija i prirodne nauke, ženski ručni rad, domaćinstvo, crtanje, pjevanje, gimnastika, psihologija, logika, nauka o vaspitanju. Školovanje je u početku trajalo 6 godina, a od 1900. godine nakon reforme, školovanje je produženo na 8 godina. Osnovno školovanje se završavalo poslije dvije godine, naredne dvije godine školovanja bile su namjenjene detaljnom obrazovanju i mogle su ga nastaviti učenice sa izuzetnim sposobnostima, treće praktično školovanje upisivale su najbolje učenice, one koje su se željele posvetiti učiteljskom pozivu. U Institut su bile upisane: 230 djevojaka sa teritorije Austro- Ugarske, 213 iz krajeva koji su bili po vlašću Turske, 9 njih je bilo iz Srbije, 1 iz Bugarske. Do 1910. godine na Institutu diplomiralo je: 140 djevojaka, i to 86 iz Crne Gore, 32 iz Boke i Dalmacije, 3 iz Hercegovine, po 2 djevojke iz Srbije, Hrvatske i Albanije i po 1 iz Slovenije, Slavonije i Bugarske.

Iako je Institut osnovan sa težnjom da se u njemu obrazuje lokalna, ženska populacija od 1869. do 1913. kroz Institut je prošlo 450 učenica, od tog broja njih 205 iz Crne Gore. Suprotno očekivanjima zvanične Crne Gore rad u Institutu, vaspitanje i obrazovni proces odvijali su se u ruskom duhu, dok su se društvene prilike i potrebe Crne Gore zanemarivale. Zbog toga je crnogorska vlada 1904. uputila zahtjev ruskom dvoru da se izvrši reforma nastavnih planova i programa Instituta. Zahtjev je odbijen i to je bio osnovni razlog sukoba zvanične Crne Gore i ruskog dvora po pitanju daljeg funkcionisanja Instituta što je za poslijedicu imalo njegovo zatvaranje. Međutim jedno je neosporno, one Crnogorke koje su se školovale u Institutu odigrale su značajnu ulogu i ostavile su traga u sredini u kojoj su nastavile dalji život i rad u smislu borbe protiv ukorijenjenih primitivnih običaja, u vaspitanju djece, u higijeni, u načinu ponašanja i odijevanja. Ostaje činjenica da je ovaj Institut više postigao na osposobljavanju žena za uloge domaćica i majki, a manje su se afirmisale žene kao intelektualke i prosvjetne radnice (P. Vojinović; 120: 1980.).

Cetinjska gimnazija počela je sa radom 1880/81, a djevojke u nju počinju da se upisuju 1911/12. Dinamika upisa djevojaka u gimnaziju na Cetinju izgledala je ovako:

1911/12	1912/13	1913/14	1914/15
2	10	15	26

Na inicijativu Sofije Petrovne Mertvago otvorena je na Cetinju 1901. godine Ženska radnička škola knjeginje Jolande u okviru koje se školovala ženska omladina, osposobljavajući se u prvom redu za kućnu radinost. Značajan doprinos školovanju ženske djece i modernizovanju domaćinstava u Crnoj Gori dale su ove ženske radničke škole. U ove škole upisivane su djevojčice koje su završile osnovnu školu, a u njima se najveća pažnja poklanjala oblastima kao što su domaćinstvo i ručni rad. Osnovni prioriteti škola ovog tipa odnosili su se na „vaspitanje učenica kako bi kao buduće građanke mogle časno i pošteno živjeti, zatim unapređenje zanata i čuvanje i unapređenje narodne tekstilne radinosti i afirmacija njenih proizvoda u svijetu.“ (M.Bulatović;198:2004.). Škole sličnog tipa za žene počinju da se otvaraju u Baru 1904. i 1905. godine i u Podgorici 1910. i 1911. godine. (Pejović 39. str). U Crnoj Gori poslije I svjetskog rata počinju da se otvaraju i ženske zanatske škole (Domaćičke, Pletarske).

Kada je riječ o procesu uključivanja žena u proces obrazovanja u Crnoj Gori u 19. vijeku možemo izdvojiti nekoliko bitnih momenata:

1. zvanična Crna Gora, ali ni cjelokupno crnogorsko društvo na početku tog perioda nije uzimala u obzir značaj pitanja školovanja ženske djece
2. kada se najzad ušlo u taj proces, krajem 19. vijeka on se odlikovao naglašenom polnom segregacijom i diskriminacijom u odnosu na žene
3. polna segregacija i diskriminacija se nije samo manifestovala u javnom mnjenju i predrasudama, već je bila prisutna i u običajnom i građanskom zakonodavstvu, u sferi ekonomije, politici, ali i u porodici.

Literatura:

1. M.Bulatović, *Ženska mapa Crne Gore*, Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade RCG, Podgorica, 2004.
2. B. Čelebić, *Crnogorka kroz vijekove*, Svjedočanstva, Podgorica, 2002.
3. V. Katunarić, *Ženski eros i civilizacija smrti*, Naprijed, Zagreb, 1984.
4. D. Lekić, D. Martinović, *Francuzi o Crnoj Gori u XIX*, Bar, 1985.
5. D. Martinović, *Djevojački institut*, Iz istorije školstva, Titograd, 1980.
6. A. Milić, *Žena, Politika, Porodica*, Institut za političke studije, Beograd, 1994.
7. P. A. Rovinski, *Djevojački institut carice Marije na Cetinju*, Cetinje 2000
8. N. Trnavac, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. vijeka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998.
9. P. Vojinović, *Formiranje inteligencije u Crnoj Gori (1860 – 1878)*, Vaspitanje i obrazovanje 6, 1985., Titograd